

לקשר שבין השם ירושלים לבין חורבנה ובנינה

דורון מושקוביץ

א. שם ומשמעותו

מקורות רבים מלמדים ששם הניתן לאדם או למקום, בתנ"ך ובדברי חז"ל, הוא הגדרת מהות. הגדרתו ותמצית מהותו של בעל השם מקופלת וכלולה בשמו, כדברי המהר"ל בכמה מקומות בספריו: "כי שם מורה על מהות"¹.

קריאת שמות מופיעה בתנ"ך בפעם הראשונה ע"י אדם הראשון (בראשית ב, כ) "וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו". אדם הראשון הכיר וידע מהי המהות של כל פרטי הבריאה והרכבם. וכך יכול היה להגדירם ולכנותם בשם. שם הניתן לדבר מורה גם על הקיום שלו, כמו שהביא הרשב"א בתשובה (ח"ד תשובה ל):

"דע כי שם – יורה על הקיום, ובדבר המתפסד ואין לו קיום אין ראוי לקרות לו שם ויורה על זה: 'שם רשעים ירקב', 'ולא שם לו על פני הארץ'. וההיפך: 'ונתתי בביתי ובחומותי יד ושם'".

מדברים אלו למדנו שהשם לא רק מעיד על מהות ועצם הדבר אלא הוא גם הכוח לקיומו של בעליו, וניתן אולי להסביר שהשם מגלה ערכים ורעיונות הקשורים לבעל השם, ואם בעל השם מקיים בחייו את הערכים האלה, הם נותנים את כוח החיים לקיומו והשם המבטא את מהות הדבר גם משפיע על עתידו של נושא השם ורומז על העתיד לעבור עליו, כדברי הגמ' במסכת ברכות (דף ז, ב):

"ומנא לן דשמא גרים? (מנין לנו שהשם גורם?) אמר ר' אלעזר דאמר קרא 'לכו חזו מפעלות ה' אשר שם שמות בארץ' אל תיקרי שמות אלא שמות"². נראה שהדרשן לימד שה' נתן לבעל השם תפקיד לגלות תכנים ששמו מבטא, ואם אדם הולך לאורם הוא מקבל את כוח החיים הנותן לו להתקיים. שמו של מקום מבטא אף הוא מהות³. מגדיר את התכונות והערכים

1. גבורות ה' למהר"ל מפראג עמ' קר"ק, בספר דרך האמונה עמ' 14-15 בהערות שמביא אוסף מקורות בענין.

2. ועיין שם בעין יעקב בדברי ה"כותב" שמסביר דשמא גרים היינו כי הש"י יודע מה שעתיד להיות ועפ"ז נקבע השם, אמנם זאת הרשות ביד האדם לבחור, בבחינת הכל צפוי והרשות נתונה.

3. מצינו זאת פעמים רבות במדרש כגון במגילה (דף ו, א): למה נקרא שמה ריקם שאפילו ריקנין שבה מלאין מצוות כרימון, ועוד.

המאפיינים אותו, אלא שכאן, כמובן, לא על המקום עצמו מוטל לגלות את מהותו ותכניו, אלא על האנשים הגרים באותו מקום להוציא אל הפועל את הערכים והתכנים ששמו של המקום נושא, ובכך תלוי קיומו של אותו מקום. בהעדר מימוש זה, ניטל כוח החיות של המקום וקיומו מוטל בספק.

ב. השם ירושלים

בפעם הראשונה שירושלים נזכרת בתורה היא מופיעה בשמה "שלם": כאשר אברהם חוזר מהמלחמה ועמו לוט ושאר השבויים ששחרר, יוצא לקראתו מלכי צדק ומכבדו, כדבר הפסוק "ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין וכו'" (בראשית יד, יח), והוא מברך את אברהם לה' על נצחונו במלחמה.

בפעם השנייה נזכרת ירושלים בחלק אחר של שמה: כאשר אברהם מעלה את האיל תחת יצחק בנו, הוא קורא למקום "ה' יראה" (כב, יד). אמרו על כך במדרש (בר' נו, יא): "אברהם קרא אותו יראה, שנאמר: 'ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה', שם קרא אותו שלם שנאמר 'ומלכי צדק מלך שלם', אמר הקב"ה: אם קורא אני אותו 'יראה' כשם שקרא אותו אברהם, שם אדם צדיק מתרעם, ואם קורא אני אותו 'שלם', אברהם אדם צדיק מתרעם, אלא הריני קורא אותו 'ירושלים' כמו שקראו אותו שניהם: יראה – שלם: ירושלים.

במדרש זה מתבררים לנו שני הערכים שעליהם נוסדה ירושלים: היראה – והשלום.

שם המוזכר במדרש הוא מלכי צדק (עפ"י גמ' נדרים דף לב, ב) הקורא לעיר בשם 'שלם' מיסוד השלום והאחוה בין בני"א.

מלכי צדק מסמל במעשיו ערך זה כאשר הוא יוצא לקראת אברהם השב עיף ורעב מהמלחמה, ומקדם את פניו באוכל ויין. מעשה אחוה זה עומד ביתר הבלטה מול מעשיו של מלך סדום שבעצם אינו עושה כך אף שהוא זה שהיה צריך להודות לאברהם על הצלתו.

מלכי צדק הוא אשר קורא לעיר שלם והוא איש האחוה והשלום, בבחינת 'נאה דורש ונאה מקיים'.

אברהם אבינו, שמראשית ימיו עסק בהפצת שם שמים, מגיע לנסיון הגדול ביותר בחייו – העקידה. במעמד זה הוא מתגלה בשיא ההתבטלות של האדם כלפי רצונו של ה', ואז הוא קורא למקום 'יראה' כביטוי לקשר הבסיסי והחזק שבין האדם לבורא. בשם זה מוצא אברהם את המהות הפנימית של נסיונו.

וכאן אנו מגיעים לדברי המדרש: לפני הקב"ה עומדים שני צדיקים אלו, שכל אחד מהם פעל והדגיש בחייו את הערך שעל שמו קרא לעיר, ואין הקב"ה יכול להעדיף שם זה על פני זה. מה עושה הקב"ה? מצרף את שני הערכים לשלמות אחת: 'היראה' – והשלום'. ערכים אלו הם הבסיס לקיומה של ירושלים: ירו – מסמל את היראה (ירו בגמטריא כמו יראה), ושלם – מסמל את השלום.

לפי מה שבארנו במהות השם, קיומה של ירושלים מותנה אפוא בקיומם של

שני ערכים אלו; בקיומם מתגלית מהותה של העיר ויש לה את כוח הקיום. אך ח"ו בבטולם של ערכים אלו או אף של אחד מהם, מהותה של ירושלים מתבטלת וכוח הקיום שלה כושל.

ג. הסיבות לחורבן ירושלים

כאשר אנו עוסקים בסוגית החורבן עלינו להדגיש יסוד חשוב: בכל חורבן יש שני שלבים, הראשון הוא רוחני כאשר אין מתקיימים הערכים הבסיסיים שהיו צריכים להשמר, והשני הבא בעקבותיו הוא החורבן הגשמי שמתרחש לאחר שניטל מקור חיותו של המקום. והרחיב רעיון זה ר' חיים מוולוז'ין בספרו נפש החיים (שער א פרק ד):

"כי הלא נבוכדנצר וטיטוס לא עשו במעשיהם שום פגם וקלקול כלל למעלה, כי לא להם חלק ושורש בעולמות העליונים שיהוא יכולים לנגוע שם כלל במעשיהם, רק שבחטאינו נתמעט ותש כוח גבורה של מעלה, 'את מקדש ה' טמא' כביכול המקדש העליון, ועל ידי כך היה להם כוח לנבוכדנצר וטיטוס להחריב המקדש של מטה המכוון נגד המקדש של מעלה כמו שאמרו רז"ל באיכה רבא "קמחא טחינא טחינת" הרי כי עוונותינו החריבו נזה מעלה, עולמות עליונים הקדושים והמה החריבו רק נזה מטה".

למדנו מדבריו שחורבנם של בתי המקדש וירושלים התחיל מחטאם של ישראל שקלקלו את המקדש של מעלה ובכך הסירו את כוח החיות מבית המקדש של מטה ויכלו לבוא טיטוס ונבוכדנצר ולהרסם. מה היה חטאם של ישראל?

בית ראשון

אנו למדים מדברי הנביאים על המצב הרוחני הירוד שהיה בירושלים: העם לא הלכו בדרך ה' והיתה בעיר עבודה זרה, ובעקבות זאת ניבא הנביא פורענות, כמו שכתוב (מלכים ב כב, טז):

"כה אמר ה' הנני מביא רעה אל המקום הזה... תחת אשר עזבוני ויקטרו לאלהים אחרים למען הכעיסני". ובהמשך (כג, כז): גם את יהודה אסיר מעל פני... ומאסתי את העיר הזאת אשר בחרתי את ירושלים..."

ה' מודיע לנו שבירושלים חסר יסוד היראה, היסוד שעליו נבנתה העיר מימי אברהם אבינו, לכן אין לעיר יכולת להתקיים ועתיד לבוא גם החורבן הגשמי. וכך מסרו לנו חז"ל במסכת יומא (דף ט, ב): "מקדש ראשון מפני מה חרב מפני שלשה דברים שהיו בו ע"ז וג"ע ושפיכות דמים". היה חסר יסוד היראה, ואף קלקול ביסוד השלום שבא לידי ביטוי בג"ע ובשפיכות הדמים.

בית שני

בגמ' שם ביומא "...אבל מקדש שני שהיו עוסקין בתורה ובמצוות וגמ"ח מפני מה

חרב מפני שהיתה בו שנאת חינם..." אנשי ירושלים בתקופת בית שני עסקו בתורה והיו יראי שמים אך ערך גדול היה חסר ביניהם והוא - השלום. הנצי"ב בפתיחתו לספר בראשית ביאר מה היה שורש הקלקול בין תלמידי החכמים שבאותו דור, שמפני שנאת חנם שבלבם היו חושדים את מי שהתנהג שלא כדעתם ביראת ה' שהוא צדוקי ואפיקורוס, עד שהוביל הדבר לחורבן הבית. כאשר חסר יסוד השלום שעליו השתית מלכי צדק את העיר ועל שמו קרא לה שלם, חסר הצד הפנימי מהותי של העיר, ובאין חיות אין קיום ומגיע החורבן.

סיכום

למדנו ששמו של מקום מבטא ערכים ותכנים העומדים ביסוד הקיומי של המקום. ירושלים שבשמה כלולים היראה והשלום חרבה פעמיים כאשר יסודות אלו היו חסרים בה. יהי רצון שנזכה בימינו להגביר את היראה והשלום בירושלים ונזכה לראות בבנינה.